théma21 **ESSZÉ** 1
Theológiai Élet Ma a 21. Században
ISSN 3141-8058
thema21.hu

Protestáns polgári értékrend egykor és ma

Bod Péter Ákos
Budapesti Corvinus Egyetem
ORCID: 0000-0002-3094-8586

Megjelent: 2026. október 5.
Licenc: CC BY 4.0

Absztrakt. Mi köze a gazdasági sikernek ahhoz, hogy mit tartunk becsületesnek, hogyan viszonyulunk a munkához, és mennyire vagyunk hajlandók szembeszállni a hatalommal? Max Weber protestáns etikáról szóló műve több mint százhúsz év után is eleven kérdéseket tesz fel Magyarországnak. Bod Péter Ákos a polgári értékrend, a gazdasági teljesítmény és a protestáns örökség kapcsolatát vizsgálja. Írásának egyik központi állítása, hogy az autonóm, szükség esetén tiltakozó polgárság megerősödése a gazdasági felzárkózásnak is előfeltétele. Ez pedig önvizsgálatra hívja a közélet és az egyházak szereplőit egyaránt.

Kulcsszavak: protestáns etika; polgári értékrend; munkaetika; kapitalizmus; piacgazdaság; szociális piacgazdaság; gazdasági felzárkózás; polgári autonómia; korrupció; magyar protestantizmus

Jó százhúsz éve jelent meg Max Weber a Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus című nagy műve,[1] amely máig referenciapont a munkaetika, a racionális és takarékos életvitel és másfelől a gazdasági rend kapcsolatának elemzésében. Vajon ennyi változás után ma is releváns? Hiszen más a mai protestantizmus, más Európa és az azon túli világ. Gyökeresen átalakult a gazdasági élet. Vagy mégis élő a kapcsolat 2026-ban az etika, a szellem és a gazdaság működése között?

A tudományos munkánál sokat számít a kontextus, ez igaz Weber nagy hatású művére is. Akkoriban még lendületesen terjeszkedett a piacgazdasági gyakorlat a Földön. Ám csak egy ideig. A mű megjelenését követő évtizedekben Európa véres háborúba bonyolódott, a polgári társadalom megrendült, bejelentkeztek a magántulajdonra épülő piaci renddel szembeni különféle alternatívák, az ötéves tervek, a

[1] Weber, Max (1982): A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme. Gondolat. Budapest

fasiszta korporatizmus és a nemzetiszocialista államodell formájában. A piacgazdaság, az üzleti racionalitás és a hatékonyság azonban már 1905-ben is eltérő mértékben jellemezte a világ térségeit. Nyugat- és Észak-Európa gazdaságilag jóval sikeresebb volt a kontinens déli vagy keleti peremén. Észak-Amerika ipari, pénzügyi vonatkozásban kezdte lehagyni a vén kontinenst, Ázsia pedig messze lemaradt a Nyugat mögött. A protestáns többségű Egyesült Államok és a katolikus Dél-Amerika gazdasági teljesítménye között valóságos szakadék tátongott. Európában is jelentős volt a protestáns (kálvinista, anglikán, lutheránus) országok fejlettségi, modernizációs előnye. Logikusan adódott tehát az oksági összefüggés felvetése.

Weber alapos összehasonlító elemzés alá vonta az egyházi tanításokat, etikai rendszereket és azok gazdaságot érintő következményeit, az eltérő társadalomfejlődési pályákat. Ezzel máig ható vitákat indított arról, hogy a munkavégzés becsülete, a racionális (értsd: nem tradicionális) gondolkodás, a (pénzbeli) megtakarítás mint érték miként járul hozzá egy térség, ország gazdasági felemelkedéséhez.

Weber korának nyugati társadalmait elemezte. Művének számos megállapításán azóta túlhaladt a világ, és különösen az akkori katolicizmus–protestantizmus szembeállítás vesztett a jelentőségéből. A kérdésfeltevés viszont továbbra is aktuális a társadalomtudományban, a gazdasági fejlődés és növekedés kutatásában: mennyiben befolyásolják a társadalmi érték- és nézetrendek, az erkölcsi normák a gazdasági sikert vagy sikertelenséget? A technokrata hírben álló közgazdaságtan ma már kiemelten kutatja a kultúrát és a társadalmi viselkedést. Vizsgálja például, hogyan járul hozzá a „polgári méltóság" és a „polgári egyenlőség" a gazdasági teljesítmény növekedéséhez, és hogyan magyarázza azt.[2]

Itt, az Európai Unió keleti peremén, hátunk mögött az egypárti tervgazdasági rezsimmel és az antikapitalista, ateista és Nyugat-ellenes állami ideológia évtizedeivel, különösen érdemi a kérdés: miként hatnak erkölcsi, etikai viszonyaink az anyagi teljesítményünkre. Engem közgazdasági elemzőként, kutatóként régóta foglalkoztat a társadalmi értékrend, a transzparencia és annak hiánya: a korrupció, valamint a piacgazdasági teljesítmény összefüggése.[3] A kapitalizmus sokféle változatát megismerve, kutatási témám lett a szociális piacgazdasági modell.[4] A piacgazdaság intézményi, ideabéli, értékrendi alapjainak vonatkozása ráadásul rendkívül időszerű a jelen történelmi pillanatban, amikor a tények azzal szembesítenek minket, hogy a gazdasági fejlődési ütemet, életszínvonalat, munkatermelékenységet tekintve Magyarország az utóbbi években fájóan elmaradt a legtöbb sorstárs nemzettől, holott a magyar társadalom fejlődési és utolérési aspirációi továbbra is erősek.

[2] McCloskey, Deirdre (2016): Bourgeois Equality. How Ideas, not Capital or Institutions, Enriched the World. The University of Chicago Press.

[3] Bod Péter Ákos (2023): Gazdasági fejlődés és tudás. Esszék az üzleti kultúra, értékek, oktatás kapcsolódásairól. Gondolat Kiadó

[4] Bod Péter Ákos (2015): A szociális piacgazdaság koncepciója az Antall-kormánytól a máig. In: Cservák, Csaba; Hoppál, K. Bulcsú (szerk.): Antall József, a rendszerváltoztató miniszterelnök. L'Harmattan Kiadó

Pikantériája az értékrend és teljesítmény kapcsolódása ügyének, hogy az eddigi kormányzat idején alaptörvényi szintre emeltek olyan értéktöltetű, ideológiai fogalmakat, mint a kereszténység és a munkaalapú társadalom. A kormányzati propaganda pedig erőforrásokat nem kímélve ostorozta az úgymond hanyatló Európát, ideológiai elhajlásait, idővel már ellenfélként plakátolta ki az Európai Uniót, annak intézményeit („Brüsszel") és vezetőit. Eközben a nem demokratikus és meglehetősen korrupt országok felé irányuló „keleti nyitás" – melynek gazdasági indokoltsága mindig is kétséges volt, és szűk kört leszámítva nem is bizonyult előnyösnek számunkra – ideológiai és politikai (esetleg pénzügyi) alternatívaként jelent meg a kormánymédiában.

A 2026. áprilisi választás az Európai Unióhoz való viszonyunkban lezárta az élező dő konfliktus szakaszát. Az értékek, nézetek és hitek kapcsolata az anyagi haladással és a gazdasági renddel azonban továbbra is fontos felvetés. A jelen nagy kérdése, hogy miként válhat hazánk megfelelően működő jogállammá, jól teljesítő piacgazdasággá, a mély politikai megosztottságon túljutó polgári társadalommá.

Személyesen is érdekel a mai magyar protestantizmus világképe, az egyházi vezetés és a hívek nézetrendje, értékrendje. Közgazdász és oktató pedig főképpen a gazdasági rendszerek átalakulása, tranzíciója, a mai piacgazdaság (kapitalizmus) sokféle problémája foglalkoztat. A kapitalizmus fogalma Webernél nem magától értetődő; a kifejezést leginkább Marx követői alkalmazták, általában kritikai éllel és erkölcsi felhanggal. A fogalom tartalma idővel sokat változott, hatalmi és ideológiai hatásokra is. Ifjúkoromban a hivatalos marxista-leninista ideológia a fennálló világot kettébontotta: volt egyfelől a „béketábor", azaz a szocialista országok közössége, és másfelől a nyugati kapitalizmus: profithajhász és imperialista. A kettősség megnyilvánult a közgazdasági oktatásban is: tanították kritikai szemlélettel a kapitalizmus politikai gazdaságtanát, és főleg a szocializmus politikai gazdaságtanát („szocpégét").

A rendszerváltozást követően a kapitalizmus terminusa visszakerült a szociológiába, politológiába. Közgazdasági kontextusban leginkább a viszonyok kritikai tárgyalásakor fordul elő: magam is a „haveri kapitalizmus" terminusával – a szakirodalomban bevett „crony capitalism" magyarított fogalmával – írtam le az Orbán-időszak alatti gazdaságot.

A piacgazdaságot és a kapitalizmust gyakran szinonimaként használják, de az előbbi általánosabb fogalom. Névadója a piac: a tevékenységek, áruk, pénzek és információk cseréjének intézménye, és mint ilyen, korábbi és újabb korokra, különféle társadalmi berendezkedésre egyaránt érvényes. A piacgazdaság fogalma alkalmazható ma a kommunista párt vezette Kínára vagy egy arab olajmonarchiára anélkül, hogy már a szóhasználattal állást foglalnánk kapitalista vagy egyéb voltáról.

Közgazdasági összefüggésben a kapitalizmust a történelmi fejlődésnek egy meghatározott szakaszára érdemes alkalmazni. Elnevezését a tőke, pénztőke intézményétől nyerte; Marx a kapitalizmust a tőketulajdonnal meghatározott termelési módra vonatkoztatta, arra építette fel az osztálytársadalom-fogalmat. Eszerint a tőkések osztálya antagonisztikus ellentétben áll a tőke által kizsákmányolt proletárokkal, akiknek

– amint a két fiatal teoretikus írta a Kommunista kiáltványban 1848-ban – nincs hazájuk. Elemzésükben az osztályszembeállás törvényszerűen vezet el a proletariátus diktatúráját követően a tőkés rend megszűnéséhez, az állam elhalásához. A kapitalizmus államát ugyanis a tőkések közös ügyeinek intézőbizottságaként írják le.

Az európai háborúk sorozata, a nacionalizmus kora aztán megmutatta, hogy a nemzeti érzés felülírhatja az osztályhoz tartozást. A huszadik századtól az általános választójoggal az állam terjedelme, működése, funkciója egészen más lett; a legtöbb ország ma már vegyesgazdaság, amelyben az állam fontos tulajdonos, munkaadó, szabályozó, a jövedelmek átrendezője. A neomarxisták tarthatják a mai államot továbbra is a tőkések kiszolgálójának, de az európai demokrácia viszonyai között láthatóan nem így működik a politika. Hogy egy friss példát hozzunk a Brexit tízéves évfordulóján, a brit választópolgárok demokratikus úton, kiszavazták magukat az EU-ból. Ezzel szembementek a vállalkozói körök és a londoni City többségi érdekeivel és álláspontjával. A döntés a kutatások által előre jelzett nemzetgazdasági veszteséget okozta. A hitek, félelmek, ígéretek, azaz a társadalomlélektani tényezők döntöttek. Az eset rácáfol a tőke uralmának és általában a gazdasági determinizmusnak a tételére, amelyet pedig szélsőbalról és jobbról egyaránt sokan osztanak.

Egy személyes megjegyzés: amikor az újonnan alapított Károli Gáspár Eeformátus Egyetem jogi karán a közgazdaságtan oktatásával bíztak meg, a tárgy méretéhez képest kis óraszámra tekintettel külön tankönyvet írtam a jogászhallgatóknak; abban teret szorítottam a gazdasági rendszerek etikai vonatkozásainak.[5] Ezt az egyetem sajátossága is indokolta. Meggyőződésem azonban, hogy a modern piacgazdaság működését csak akkor érthetjük meg, ha ismerjük annak a társadalomnak az értékrendjét, kultúráját és etikai alapjait, amelyben az üzleti folyamatok zajlanak.

A négy évtizedes vulgármarxista felfogás öröksége, így a polgári („burzsoá") értékekkel, a vállalkozási attitűddel, a pénzkultúrával szembeni bizalmatlanság sokáig lappang a közgondolkodásban. Hasonlóképpen tovább él a hajlam a konformizmusra, a hatalmi viszonyok passzív elfogadására („jól beilleszkedik a közösségbe" – ahogy a káderlapon dicsérőleg szerepelt), a kádári évtizedek örökségeként. A polgári fejlődés és ezzel az anyagi és szellemi tőkefelhalmozás gyakori megszakadása miatt mi – és a sorstárs nemzetek – a gyorsan változó világban, a gazdasági versengésben hátránnyal indultunk, amikor 36 éve békés és alapvetően sikeres rendszerváltozással megnyílt az út európai visszatérésünkhöz. Akkor szembesült a magyar társadalom azzal, hogy anyagilag jócskán el van maradva a kevesebb megszakítottságot elszenvedő nyugati társnemzetektől – noha ezt addig is tudhattuk volna. És tudásban, készségekben, az új befogadására való készenállásban is komoly elmaradásunk került felszínre, amint visszajutottunk a versenyelvű nyugati közösségbe.

Nehezen vált nyilvánvalóvá: az 1990-es Európa már más, mint amelyből négy évtizeddel korábban kiszakadt a térség. A nyugati társadalmak más tapasztalatokon

[5] Bod Péter Ákos (2003): Közgazdaságtan. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar

estek át, mint az addig félig elzárt és etnikailag homogén országok a keleti peremvidéken. A posztszovjet térségben 1990 után még az államépítés, a nemzeti szuverenitás visszaállítása foglalkoztatott minket, miközben nyugatabbra a társadalmak, gazdaságok, kultúrák és pénzügyi rendszerek integrálódása zajlott.

A rendszerváltozás tehát kihívás volt a javából az új tagállamoknak. Ilyenkor többféle reagálás lehetséges. Az egyik a gyorsított megfelelés és alkalmazkodás. Itt azonban a veszélyt a társadalmi rétegek eltérő alkalmazkodási képességéből adódó belső feszültség felgyűlése, a demokratikus és piaci szabályok formális elfogadása és másfelől a tényleges viszonyok diszkrepanciája jelenti. Másik opciónak mutatkozik a helyi sajátosságok hangsúlyozása, az integrálódás lassítása, késlekedés az alkalmazkodásban. Akkor viszont folyamatos a konfrontáció az európai többséggel. EU-tagként a nemzeti különúthoz ragaszkodás felidézi az unióból való kisodródás veszélyét, beragadást a közepes fejlettségi állapotba. Láttunk olyan nemzeti utakat is, amelyek a két véglet buktatóit elkerülték, és egészében sikeresnek, a miénknél mindenképpen jobbnak bizonyulnak.

A polgári értékrend megerősödése nem szándék kérdése. De nem is a társadalmi-gazdasági fejlődés automatikus hozama, sőt inkább annak előfeltétele. Az autonóm, a hatalomnak nem behódoló, hanem szükség esetén protestáló polgárság gyarapodása, erősödése nélkül vontatott marad a haladásunk.

A tudományos kutatás a magyar fejlődés utóbbi években tapasztalt megtorpanását az állami túlcentralizáltsággal, a hamis ideológiákkal leplezett szervezett korrupcióval és a szakértelmet elnyomó populizmussal hozza összefüggésbe. Most itt az alkalom az alapos önvizsgálatra, nemcsak a közéletben, a politika szintjén, hanem az egyházakban is – mindenhol, ahol formálják a társadalmi értékrendet, normákat, gondolati irányokat. Max Weber munkássága bőven nyújt érvényes üzenetet.